

חיוב האב בלימוד אומנות לבתו

תניא בפ"ק דקידושין (כט.): האב חייב בבנו למולו, ולפדותו, וללמדו תורה, ולהשיאו אשה, וללמדו אומנות. ויש אומרים: אף להשיטו במים. ר' יהודה אומר: כל שאינו מלמד את בנו אומנות, כאילו מלמדו ליסטות. ליסטות ס"ד? אלא כאילו מלמדו ליסטות. ע"כ. וילפינן לה התם לכולהו מקראי. ולגבי לימוד אומנות שאלו שם (ל:): מנל? אמר חזקיה, דאמר קרא: "ראה חיים עם אשה אשר אהבת" – אם אשה ממש היא – כשם שחייב להשיאו אשה, כך חייב ללמדו אומנות. אם תורה היא – כשם שחייב ללמדו תורה, כך חייב ללמדו אומנות. ע"כ.

והנה לגבי פדיון הבן ממעטינן התם (כט.) בהדיא את בתו, מדכתיב: "כל בכור בניך תפדה" – בניך ולא בנותיך. וכן גבי לימוד תורה דרשינן: "ולמדתם אותם את בניכם" – ולא בנותיכם¹. ויש לעיין בנוגע לחיוב לימוד אומנות, האם בדווקא נקטה הברייתא "חייב בבנו" ולא לבתו, או שמא אגב גררא דשאר חיובי, ששייכים דווקא בבנו ולא לבתו כנ"ל, חשיב ואזיל כל חיובי האב על בנו, אבל אה"י דחלקם שייכי נמי בבתו, ואפשר שהאב חייב ללמד גם את בתו אומנות.

ולעניין החיוב להשיאו אשה, דרשינן התם (ל:): מקרא דכתיב: "קחו נשים והולידו בנים ובנות, וקחו לבניכם נשים ואת בנותיכם תנו לאנשים". ומקישנן: בשלמא בנו בידו, אלא בתו בידו היא?! (ופירש"י: בתמיה, כלום יכול להרגיל לה אנשים להשיאה דאמר קרא ואת בנותיכם תנו לאנשים). ומשני, הכי קאמר להו: ניתן לה מידי ולבשייה ונכסייה כי היכי דקפצו עלה אינשי. הרי חזינן דאע"ג דנקטה הברייתא חיוב השאת אשה לבנו, לא בא למעט בתו, שהרי מאותו פסוק שנלמד החיוב להשיא אשה לבנו, נלמד חיוב ההשתדלות בהשאת בתו. ומכאן מוכח שיש המנויים בברייתא דחובת בנו, דשייכי נמי בבתו.

אכן איכא למידק בקושיית הגמרא דבנו בידו ובתו לא בידו, דמידי הוא טעמא בבתו דלאו בידו היא, משום שאינו יכול לכופ האנשים להינשא לה כדפירש"י, והלא מהאי טעמא גופיה בנו לא בידו דאב, שהרי אין האשה מתקדשת אלא מדעתה ולרצונה (קידושין ב: ובכ"מ), ואין בידו לכופ אשה להינשא לו. ובכתובות (נב:): פירש רש"י בעניין אחד, דבנו בידו, היינו שדרכו של איש לחזר אחר אשה, אך בתו לאו בידו משום שאין דרך אשה לחזר אחר איש². אך עדיין יקשה לפירוש זה, שהרי הפסוק איירי באב, והוא מחזר אחר בעל עבור בתו, ואמאי אין הדרך בכך. ועי' בשו"ת שואל ומשיב תליתאה ח"ב (סי' צ) שרצה ליישב ע"פ שיטת הר"י ברזילי דהאב יכול להשיא אשה לבנו הקטן מדין זכיה, ופירוש הקושיא לפי זה הוא שדווקא בבנו הקטן יכול להשיאו בע"כ משא"כ בבתו קטנה שיש להמתין עד שתגדל ותאמר בפלוני אני רוצה כדאיתא בכתובות (נז:): ע"ש³. ולפ"ד השו"מ אין הכרח למה שכתבנו לעיל דנקט בברייתא בנו וה"ה לבתו, די"ל דהא דנקט בברייתא בנו, דווקא נקט, משום שרק אותו יכול להשיא בע"כ בהיותו קטן⁴. ועי' מה שפירש ההפלאה (כתובות נב:), וגם לפ"ד, יש לדחות כנ"ל.

ופשוט שאין להוכיח מעצם לשון הברייתא דנקטה "בנו" דבתו אינו בכלל, שמצינו כמה פעמים שבלשון "בן" או "בנים", נכללות אף הבנות. ועי' בשד"ח ח"א (כללים), מערכת הבי"ת אות נד) שחילק בין לשון בני אדם לבין לשון מקרא ובין לשון יחיד ללשון רבים. ועי' מה שכתב עוד בזה בפאת השדה (כללים, מערכת הבי"ת אות סג). ועי' בסוף קידושין (פב:): אשרי

¹ ומילה באשה לא איצטריך למעוטי, כמובן. ועי' ע"ז (כז.) אשה כמאן דמהילא דמיא. ועי' בב"ק (פח.) מה לאשה שכן אינה ראויה למילה. וע"ש בתוספות ובתוס' ב"ק (ה:).

² וע"ע בתוס' גיטין (מט:).

³ וכיוון לדבריו הגר"ח קנייבסקי שליט"א בספר שיח השדה (קידושין ז:).

⁴ ועי' בספר אות היא לעולם [מערכת האל"ף אות א. והביאו בספר מכתב לחזקיהו (פסחים דף נ. דף מא ע"ג מדפי הספר)] שהחיוב על האב ללמד את בנו אומנות הוא דווקא בבנו קטן ולא אחר שיגדיל. ע"ש. ויובן מאוד לפ"ד השואל ומשיב הנ"ל, שהרי חיוב אומנות לא למדנו אלא מהשאת בנו, והשאת בנו מיירי דווקא בקטן וכנ"ל, וממילא ה"ה לאומנות. ועי' במנחת חינוך (מצוה שצג) שהוכיח שגם לאחר שהגדיל הבן יש חיוב על אביו לפדותו, מדבר הלמד מעניינו מלהשיאו דהברייתא, דמיירי בגדלותו, ע"ש, וזה דלא כשו"מ. ועי' בשו"ת אמרי שפר (קלאצקין) סי' נב שהוכיח מדברי הרא"ש שהחיוב ללמדו אומנות הוא דווקא בגדלותו. וגם זה דלא כשואל ומשיב הנ"ל, שהרי אומנות ילפינן מהשאת בנו, והיא גופה לפי דבריו מיירי רק בקטן. ועי' לגאון הרוגוצ'ובר בצפנת פענח (פכ"א מהלכות איסו"ב הכ"ה). ודו"ק. ועי' לקמן הערה 30.

מי שבניו זכרים ואוי לו למי שבניו נקיבות. ומוכח שבלשון חז"ל לא מכרעא⁵. וע"ע מה שכתב בזה בשו"ת לב אברהם ח"א (סי' קכב).

ולכאורה נראה דתלי בבי' הלימודים של הגמרא בפירושא דקרא דראה חיים עם אשה, דלמאן דמפרש לה אשה ממש, וכשם שחייב להשיאו אשה חייב ללמדו אומנות, אפשר לומר דה"ה לבתו דכשם שמחוייב להשיאה⁶ חייב ללמדה אומנות. אך למאן דדריש לה אתורה, דכשם שחייב ללמדו תורה חייב ללמדו אומנות, א"א לדרוש כן אבתו, שהרי פטור מללמדה. וכן פירש בעל ההפלא"ה בספר המקנה (קידושין שם)⁷.

ואם כנים הדברים דלימוד הבת תליא בשני ההיקשים, לכאורה עלינו ללכת ע"פ הכלל הנקוט, דכל היכא דאיכא למיקש לחומרא ולקולא, לחומרא מקשינן, כדאיתא ביבמות (ח.) ובכ"ד. וא"כ גם כאן הוה לן להקיש לנישואין דווקא, שע"י כך יצא הדין לחומרא שחייב בלימוד בתו. אמנם אחר העיון, נראה דדבר זה תליא באשלי ררבבי, דהנה בגוף האי כללא דלחומרא מקשינן, כבר חקרו האחרונים מהו באמת הטעם דאזלינן לחומרא ולא לקולא. והפמ"ג⁸ (פתיחה כוללת לאו"ח ח"א אות י) כתב שכיוון שיש ספק היאך להקיש, האם לקולא או לחומרא, שוב הוה ליה ספיקא דאורייתא, ואזלינן ביה לחומרא ככל ספיקא דאורייתא. וחיליה דהפמ"ג הוא מדברי התוס' בקידושין (לד): שדחו ההיקש לחומרא מחמת סברות, ואם היה הדין דלחומרא מקשינן דין ודאי, לא היו דוחים אותו מסברא. ולעומתו, דעת הגאון רעק"א בתשובה (ח"ג סי' יז יח) דהא דאזלינן לחומרא הוא בתורת ודאי, והוכיח סברתו מדברי התוס' בב"ק (ג.) בשם ר"ת דמקשינן לחומרא אף בדיני ממונות (ששם לא שייך סד"א לחומרא) משום ש"מדה היא בתורה לא שנא באיסורא ולא שנא בממונא". וע"ע מה שכתב להוכיח בזה לשני הצדדים הגר"י ענגיל בספר אתון דאורייתא (כלל יח).

ולפי זה יש לומר שלשיטת הפמ"ג דכל הא דמקשינן לחומרא הוא מחמת דספק תורה להחמיר, ממילא יש לומר דבנידון דידן שעיקר מקור ההיקש הוא בדברי קבלה, כאשר יסתפק לנו האם להקיש לחומרא או לקולא, נלך דווקא לקולא ככל ספק דרבנן⁹, ולכן כאן נעדיף להקיש האומנות דווקא לת"ת. אך לדברי רעק"א ודעימיה ש"מידה היא בתורה" נראה דלא שאני לן האם ההיקש הוא במילתא דאורייתא או דרבנן ולעולם נקיש לחומרא, ולכן כאן נקישה לנישואין, ויצא שחייב האב גם ללמד בתו¹⁰.

אכן יש לדחות התלייה הנ"ל בגי' אופנים:

- א. כבר כתב בספר ברית הלוי השלם (מערכה ב', דברי אשר סי' ו) שאף לדברי התוס' דמידה היא בתורה, מדה זאת היא דווקא בשל תורה ולא בדברים שעיקריהו מדרבנן, שבהם לא נאמרה המידה מלכתחילה, וכמו דלא דרשינן י"ג מידות במילי דרבנן. ע"ש. ולפ"ז יש לומר שגם לדעת הגאון רעק"א ניזיל כאן לקולא, שהרי עיקר ההיקש נלמד מפסוק מהכתובים.
- ב. בספר מלא הרועים (ח"ב ערך הקש אות ד) כתב שאף לסברת הפמ"ג שהוא מדין ספק, הוא רק בתחילת הדין שאנו מסתפקים האם להקיש לחומרא או לקולא, אבל אחרי שהכרענו באותו דין ללכת לחומרא, הוא בתורת ודאי ולא בגדר ספק. ולפ"ד יצא שאף הפמ"ג יודה שכאן נלך להחמיר.
- ג. אעיקרא דמילתא, כלל לא ברור שדווקא ההיקש לת"ת הוא ההיקש לקולא וההיקש לנישואין הוא לחומרא, דאמנם כך יוצא לפי הנ"מ דאומנות לבתו, אך ע"י בשו"ת לב אברהם ח"א (סי' קכב, עמ' רי) שהביא את דעת המאירי (קידושין ל): שיוצא יד"ח לימוד אומנות לבנו ע"י ת"ת, וכתב הלב אברהם לתלות הדבר בבי' ההיקשים, דלמאי דיליף לה לאומנות מאשה, אפשר לומר שיוצא יד"ח ע"י לימוד תורה לבנו. אך למאי דיליף לה מת"ת,

⁵ ומיהו, לפי מה שפירש המאירי שם, אין ראייה. ע"ש.

⁶ ולפמ"ש לעיל יש לדחות קצת, שאין החיובים זהים ממש. אך ע"י בפירוש הר"ן על הרי"ף ובחידושי רבנו יהונתן מלוניל שכתבו בהדיא שמהפסוק שמעינן שכשם שחייב להשיא את בנו כך חייב להשיא את בתו.

⁷ וכן צידד בשו"ת לב אברהם ח"א (סי' קכב עמ' רי).

⁸ וכ"כ בספר באר יעקב (כלל מה) בשם הריטב"א, ושלכן לא מחייבים חטאת על היקש לחומרא. וכ"כ בספר דרכי הוראה ח"ב (סי' עד) והביא לזה ראייה משבת (פג:). ובדעת הפמ"ג גופיה, יש להעיר שסותר את עצמו למ"ש איהו גופיה בספר שושנת העמקים (כלל א) ובספר תיבת גומא (פרשת תצוה אות ב).

⁹ ויש להעיר דלא ברירא כלל הא דאזלינן לקולא בספק דדברי קבלה ככל ספיקא דרבנן. וע"י בזה בשדי חמד ח"ח (בפאת השדה מערכת הדל"ת כלל כה). וכתבנו דברינו רק לפי הסוברים כן.

¹⁰ ואעיקרא דדינא יש להסתפק האם בפסוקי הנביאים והכתובים חלים דיני היקש הרגילים בכתובים. וע"י לקמן הערה 40 מ"ש בשם הרמב"ן.

בעיני ע"כ דווקא אומנות אחרת. ע"ש. וחזינן שיטתם עניינים שדווקא ההיקש לת"ת הוא לחומרא, וא"כ לא פסיקא מילתא שההיקש של ת"ת הוא להקל ושל נישואין הוא להחמיר, ונפל פיתא בבירא.

וניחדר אנפין לדברי ספר המקנה הנ"ל, דאחר שצייד שתלוי בבי' היקשים, שוב כתב מסברא שחייב ללמד בתו, שהרי הפסוק כינה האומנות "חיים", וכי נשי לא בעו חיי (עי' ביומא יא:). ואע"פ שבעלה חייב במזונותיה, שמא תתאלמן או תתגרש. ע"ש. וכיוצ"ב כתב בשו"ת מהר"ם שיק (חאו"ח סי' קסג) שאף לפי ההיקש לתורה, חייב האב ללמדה מסברא, שלא תהיה מוטלת על הבריות. ע"ש.

ואעיקרא דהיקשא קשה, למה לי קרא להקישו לאשה או לתורה, שהרי אם אומנות נחשבת כ"חיים", היא גופה סברא מספיקה לחייב את אביו ללמדו אותה, וכדחזינן גבי להשיטו בנהר שנאמר שם בגמ' שהוא רק מטעם ד"חיותיה היא" ולא הוצרך ללמדו מקרא. וגם בגמ' מכות (ח:): מכנה הגמ' את לימוד האומנות כ"חיותיה היא", וא"כ סברא היא ולמ"ל קרא כדפרכינן בכל דוכתא (ב"ק מו: ובגה"ש שם). ואדרבה, אם היה לומד מסברא היה לדין תוקף של דאורייתא כמו שכתב הפני יהושע (ברכות לה.) לדייק מעצם קושיית הגמ' – סברא למ"ל קרא¹¹. ואמנם רש"י שם במכות פירש דקושיית הגמ' דהתם נשענת על הלימוד דהכא בקידושין, אך היא גופה קשיא, מי הכריחו לפרש כן.

ונראה לומר דלגבי אומנות עניין החיים התלוי בה אינו מתבטא באופן מיידי, אלא מתוך שאין לו אומנות, ע"י הרבה גלגולים וגלגולי גלגולים יכול להגיע לסכנת חיים (בהנחה שלא ימצא פרנסתו ללא לימוד, ובהנחה שלא יוכל להתפרנס מהצדקה וכו'). ומסברא לא היינו אומרים שנחשב ממש כחיים לעניין זה שחייב אביו ללמדו. וכעין זה מצינו לנודע ביהודה (מהד"ת חיו"ד סי' ר) שכתב דלא דחינן איסורי תורה בהווה משום ספק פיקוח נפש שיכול להיות בעתיד, משום שכרגע אין הפיקוח נפש לפנינו. וכן הסכים לדבריו בשו"ת חתם סופר (חיו"ד סי' שלו). וע"ע בשו"ת מחנה חיים (חיו"ד ח"ב סי' ס) ובשו"ת אגרות משה חלק ב (חיו"ד סי' קנא)¹². ובדומה לזה, גם לימוד ההשטה במים, אין בו תועלת מיידיית להצלת נפשות, אלא רק למקרה שיצטרך לכך¹³, ומסברא לא היינו אומרים שנחשב עניין חיוני כ"כ שחייב ללמדו. ולהכי השמיענו הפסוק שגם סוג כזה של הכרח בחיים, כאומנות, קרי וחשיב שפיר "חיים". ובהכי מיושב הכל, שמה שנתנה הגמ' הטעם לחיוב לימוד השטה במים מטעם ד"חיותיה היא" אינו טעם חיצוני, אלא כוונתה שאחר שלמדנו לגבי אומנות דקרי ליה קרא חיים, שוב מדמינן לה גם עניין ההשטה במים שנקרא חיים, ששניהם נכנסים תחת אותו סוג של הכרח עתידי. ושוב ראיתי שכן פירש הרד"ל שם בקידושין, שכתב וז"ל: מ"ט חיותיה היא. והוי בכלל ראה חיים. עכ"ל¹⁴. וכנראה הכריחו לזה מה שכתבנו לעיל. ובזה מיושב גם פירש"י במכות הנ"ל, שהוצרך לציין הלימוד דהכא דאומנות חיותיה היא, ולא הסתפק בסברא בעלמא¹⁵.

ומאחר עלות כל זה, נקטינן מיהא דאילולא קרא דכתיב לא היינו אומרים מסברא חיצונית שאומנות (והשטה במים) היא בגדר חיים. ומעתה, יש לדחות מה שכתב בספר המקנה הנזכר, שגם לפי הצד דמקשינן אומנות לתורה ואב לא חייב ללמד בתו תורה, מ"מ חייב ללמדה אומנות מאחר שקראה הכתוב חיים, ונשי בעו חיי. שהרי עצם הגדרת הפסוק

¹¹ וע"ש בצ"ח שחולק עליו, ודעתו דלסברא יש כח רק להגדיר דין קיים ולא ליצור דין חדש יש מאין. ע"ש. ועי' ספר חסידים (סי' קנג) שכתב: ומצינו בתורה שכל מי שיכול להבין, אע"פ שלא נצטווה, נענש עליה שלא שם על ליבו. ע"ש. ובסי' תו, כתב וז"ל: דע, כי ענשים שאין כתובים בתורה, גדול ענשן מענשים הכתובים בתורה. ע"כ. וכיוצ"ב כתב בסי' תקצא. וע"ע שם בסי' שעח. ועי' בספר כלבו (סי' ע) שכתב הטעם שקוראים ביה"כ עניין מיתת בני אהרן, וז"ל: ונוכל ללמוד מזה, שאפילו בדברים שלא נמצא בהם אזהרה מבוארת, והשכל מורה עליהם, עונש גדול אם לא נישמר מהם. עכ"ל. וע"ע בהקדמת רס"ג לאמונות ודעות ובהגהות היעב"ץ בגיטין (נח.), ואכמ"ל בזה.

¹² אכן לפי מה שכתב החזון איש (יו"ד סי' רח אות ז) שגם סכנה עתידיית אם היא מצוייה ורגילה להתגלגל מהמציאות בהווה, נחשבת כפיקו"נ, אין ראייה מדין זה.

¹³ וע"ש בשו"ת אגרות משה שאין חיוב על האדם עצמו ללמוד שחייה. וצ"ע בזה, מאי שנא מכל השניים בברייתא שגם אם לא לימדו אביו חייב הוא עצמו לקיים הדברים בעצמו.

¹⁴ וכ"כ להסביר בהגהות פורת יוסף בקידושין שם. ע"ש. וכן פירש בברורי המידות על המכילתא דר"י (פרשת בא פרשה יח אות מב).
¹⁵ ויש קצת להעיר אפירש"י, ששם במכות הביא הלימוד מהיקש לאשה, והשמיט ההיקש לתורה. וביותר יקשה, דרש"י בכתובות (ה.) פירש, וז"ל: ללמדו אומנות. מצוה הוא דכתיב "ראה חיים עם אשה אשר אהבת" - למוד אומנות שתחיה הימנו עם התורה. ואמרינן בקידושין (דף כט.) שאביו חייב ללמדו אומנות. עכ"ל. הרי שכאן נקט להיפך, שהזכיר ההיקש לתורה והשמיט ההיקש לאשה. והלא דבר הוא. ובשבת (קנ.) פירש: ללמדו אומנות. דהא נמי מצוה היא דכל שאינו מלמדו אומנות מלמדו לסטות, ומצוה ילפינן מקרא בקידושין בהאשה ניקנית (ל.). ע"כ. וכאן אמנם נקיט בסיפא של דבריו בסתמא דילפינן לה מקרא, וזה ניחא, אך מצד אחר קשה, שברישא של דבריו הזכיר הסברא דלסטות, וזהו דווקא לדברי ר' יהודה בסוגיין. ואדברי רש"י דכתובות הנ"ל יש להעיר עוד, שמשמע מדבריו שהלימוד מהקרא הוא לעצם לימוד האומנות, אפילו לו לעצמו, ואח"כ ילפינן לה ממקום אחר שחייב האב ללמד לבנו, ולא כן הוא בגמרא דקידושין. ועי' בח"א למהרש"א שם בקידושין. ודו"ק. סוף דבר, דברי רש"י בכל זה צריכים ביאור, ומצווה ליישבם (ועי' להלן הערה 29).

לאומנות כחיים, היא חידוש וכני"ל, ואין לך בו אלא חידושו המוזכר בפסוק, והוא ההיקש לתורה או לאשה, ואל לנו מסברא בעלמא לעשות הטפל חמור מן העיקר¹⁶, דהיינו האומנות שיהיה מחייב ללמדה לבתו יותר מתורה שהוקשה אליה.

ויש קצת להוכיח כן, דלימוד בתו אומנות תליא בבי' הלשונית ולא חייב לכו"ע מסברא כדכתב המקנה, שהנה שם בגמי' בעינן מאי איכא בין ת"ק ובין ר"י דאמר כאילו מלמדו ליסטות, ומשנינן, דאיכא בינייהו דאגמרי עיסקא. ונראה פשוט דטעמא דר' יהודה שהחשש הוא שמא לא ימצא מבוקשו וילסטם את הבריות, לא שייך אלא באיש, אבל באשה אין כ"כ חשש זה, שהרי אין דרכה ללסטם את הבריות. ועי' בגמי' קידושין (ב:) דרכו של איש לעשות מלחמה ואין דרכה של אשה לעשות מלחמה. וכה"ג כתב התורה תמימה בפרשת כי תצא (דברים כא אות קלו) בטעמא דגזוה"כ שאין אשה בדין בן סורה ומורה כדאיתא בסנהדרין (סט:), משום דבן סו"מ נידון ע"ש סופו שעתיד ללסטם את הבריות, ואשה אין דרכה בכך. ע"ש. ולפי"ז לכאורה יש להקשות, מ"ט לא משני בפשיטות דאיכא בין ת"ק ובין ר' יהודה לימוד אומנות לבתו, שלפי ר"י פטור, דל"ש בה טעמא דליסטום וכני"ל, ולת"ק פטור¹⁷. ובשלמא אם נאמר שלת"ק לימוד בתו תליא בבי' ההיקשים, יש לומר דלהכי לא אמר דהא איכא בינייהו, משום שגם לת"ק לא פסיקא ליה שחייב, אלא אי אמרת כדברי המקנה שלדברי ת"ק חייב לכו"ע משום דנשי בעי חיי, למה לא אמר דהא איכא בינייהו. אלא ע"כ דבאמת לאו מילתא דפסיקא היא ותלי בבי' ההיקשים.

והנה כבר כתבנו שלפי דברי המקנה שחייב לימוד אומנות לקושטא דמילתא נלמד גם מסברא, שלכן חייב גם בבתו, נראה שחיובו הוא מהתורה¹⁸ ככל דין הנובע מסברא¹⁹. וכן דעת הרשב"ץ בספר מגן אבות (פ"ה מ"ל) ושכן מוכח בפרק אלו הן הגולין²⁰. וכ"כ בשו"ת בית יעקב (סי' לה) שחייב לימוד אומנות הוא מדאורייתא, והוכיח כן מב"מ (ל:) והודעת להם - זו בית חיייהם, ופירש"י דהיינו אומנות. ובאמת בירושלמי פאה (פ"א ה"א) ובירושלמי דקידושין (פ"א ה"ז), בסוגיא המקבילה, מפיך לה לחיוב לימוד בנו אומנות מפסוק בתורה "ובחרת בחיים" - זו אומנות. ומשמע שהיא דרשה גמורה, וס"ל נמי שהוא חיוב מהתורה²¹. וכן הוא בהדיא במכילתא דר' ישמעאל (בא, מסכתא דפסחא פרשה יח): **מן התורה** חייב אדם למול את בנו ולפדותו וללמדו תורה וללמדו אומנות ולהשיאו אשה. ע"כ. אכן שם לא התבאר מהו מקורם של דברים. ועכ"פ, כל הני רבנותא משמע דלא ס"ל הדרשה ד"ראה חיים" דתלמודא דידן כמקור לחיוב לימוד אומנות, שהרי לפי דרשה זו דמפיך לה מפסוק בקהלת, החיוב לכל היותר הוא חיוב מדברי קבלה ותו לא, והם סבירא להו, או שהוא חיוב מסברא כדברי המקנה והמהר"ם שיק, או שהוא חיוב דאורייתא ממקור אחר. ולשיטתם, שוב אין מקור

¹⁶ כעין שמצינו סברא זו במנחות (ט), ע"ש. ועי' למהרש"ם מבראזן בספרו דרכי שלום (אות רלו) שהביא מהראשונים שהרבו להשתמש בסברא זו לעניינים שונים. וע"ע מ"ש בספרו שו"ת דעת תורה (ס"ו רא). ועי' בשו"ת שאגת אריה (סי' צד) ובשו"ת תורת חסד מלובלין (חא"ח סי' ד אות ד). ועי' בשו"ת דובב מישרים ח"א (סי' לד) ובח"ג (סי' מד) שהוכיח היפך סברא זו. ע"ש.
¹⁷ ומיהו אין זה קשה כ"כ, שמצינו כמה פעמים דהוה מצי למימר עוד דברים דאיכא בינייהו ולא אמר כולם, ועי' תוס' שבת (לט.) ותוס' סוטה (ח.) ותוס' גיטין (סג.), ועוד.

¹⁸ ומה שהביאה הגמרא רמז לכך מהפסוק דראה חיים, לפ"ז אינו אלא אסמכתא בעלמא. ועי' בספר מכתב לחזקיהו (פסחים נ.). א"נ, שכוונת הגמ' בהביאה הפסוק, היא על מנת לרמוז על הטעם שחייב ללמדו אומנות, והוא כדכתב המהרש"א שם בח"א, שהוא או כדי שיהיה סיפק בידו להחיות את אשתו או שתתקיים תורתו בידו, שאם אין קמח אין תורה. וכיוצ"ב כתב בדרשות הראנ"ח (פרשת שופטים). וכן היא משמעות הר"ן בקידושין שם, דדריש טעמיה דהאי דינא. וכן פירש רבינו יהונתן הכהן מלוניל שם. ובאמת כבר קדם לכל אלו רבינו חננאל בפירושו שם לקידושין שם, ע"ש בדבריו.
¹⁹ עי' לעיל הערה 11.

²⁰ כנראה כוונתו לדברי הגמ' שם (ח:) שפטרה את האב המכה את בנו לצורך לימוד אומנות מגלות, משום שבא לו ע"י הכאה דמצווה, וממעטין הכאה דמצווה מקרא, דמה חטיבת עצים רשות אף כל רשות וכו'. וס"ל לרשב"ץ דאי לימוד אומנות הוה רק מצווה דרבנן, לא הייתה מספיקה לפטרו מגלות דאורייתא מטעם הכאת מצווה. ויש להעיר על דבריו שאינו מוכרח כלל, שמצאנו בכמה וכמה מקומות בתורה שלדין דרבנן יש השפעה אף על כלל שבעיקרו הוא דאורייתא (ועי' בשו"ת לב אברהם סי' קכב, עמ' ריג שנרגש קצת בזה). ולדוגמא, לגבי הכלל של העוסק במצווה פטור מן המצווה שהוא עצמו מדאורייתא ונלמד מהכתובים (סוכה כה.), דעת הישועות יעקב (או"ח סי' תקפו סס"ק ו) ופתח הדביר ח"ב (סי' רלד) ועוד, שאף העוסק במצווה דרבנן פטור ממצווה דאורייתא. א"כ חזינן, דאחרי שקבעה התורה שעיסוק ב"מצווה" יפטור ממצווה אחרת, ובאו חז"ל וקבעו שמעשה מסויים הוא "מצווה" שוב נכנס הוא תחת הגדרת התורה של העוסק ב"מצווה". ועוד מצאנו כיוצ"ב לגבי איסור לפני עיוור, שדעת התוס' חגיגה (יח.) המנ"ח (מצווה רלב ס"ק ד בקומץ המנחה) קובץ הערות (עה, ב) ועוד, שהמכשיל את חברו באיסור דרבנן עובר באיסור דאורייתא דלפני עיוור. הרי שלעניינים דרבנן יש השפעה על כללים מהתורה. וכיוצ"ב מצאנו בבן סורר ומורה שאם אכל מסעודת מצווה אינו נעשה בן סו"מ כדאיתא בסנהדרין (ע.) מדרשת הכתובים, ובגמ' (שם:) מבואר שאפילו סעודה דרבנן מצילתו, אע"פ שעיקר הדבר שאינו נעשה בן סו"מ נלמד מהמקרא. ויש עוד הרבה מה להאריך בזה בדוגמאות שונות, כגון הטועה בדבר מצווה דרבנן האם פטור לר"י בפסחים (עב:), והמבזה מצווה דרבנן האם עובר על ביזוי דאורייתא, והמעביר על מצווה דרבנן האם עובר על 'אין מעבירין על המצוות' ל"מ"ד דאורייתא הוא, ועוד ועוד. וזהו מקצוע עמוק ורחב בתורה, ואין כאן מקומו.
²¹ ועי' בספר מכתב לחזקיהו (פסחים נ.) שמצדד לומר שגם דרשה זו אינה אלא אסמכתא בעלמא.

לפטור האב מללמד בתו, דקרא סתמא קאמר, וכ"ש למאן דמפיק לה מסברא, שאין לחלק בין בנו לבתו.

ויש לעיין, אמאי נידידי כל הני רבוותא מדרשא דגמי דידן בקידושין, ולמה לא נראה להם לדרוש הפסוק כאשר דרשה, וביותר יש לעיין במאי קמיפלגי שני התלמודים, דמר מפיק לה מהאי קרא ומר מקרא אחרינא. ונראה לומר ששורש מחלוקתם תלי במחלוקת הראשונים שהביאו התוספות ישנים בסוף יומא (פה): ובהגהות מיימוניות (פ"ג מת"ת הי"א), כאשר מזכיר בדבריו דבר אחד עם חבירו, האם אותו אחד שנזכר אחר לשון "עם" משמעו עיקר או טפל. שלדעת ר"ת "עם" משמע עיקר²². ולכן, למשל, מה ששנינו באבות (פ"ב מ"ב): "יפה ת"ת עם דרך ארץ", פירושו שד"א היא העיקר ות"ת טפל. והוכיח עוד דבריו מסוגיא דיבמות (לח):. אכן דעת רבינו אלחנן שם ד"עם" משמעו טפל²³, וכוונת המשנה באבות היא שת"ת הוא העיקר וד"א טפל. וכל אחד הביא עוד ראיות לשיטתו²⁴. ע"ש. ושם הקשו התו"י על שיטת ר"ת מהפסוק: "ראה חיים עם אשה", ושם בוודאי א"א לומר שהאשה היא עיקר לעומת עצם חיו של האדם. ותירצו עפ"ד הגמ' דקידושין הני"ל, ד"חיים" דקרא אין הכוונה לחיים ממש, אלא לאומנות, והקישא הכתוב לאשה וכו'²⁵.

ומעתה י"ל דבהא קמיפלגי²⁶ - דתלמודא דידן ס"ל בפשיטות כר"ת דלעולם "עם" הוא העיקר, ולכן הוקשה לו על פשטיה דקרא ד"ראה חיים עם אשה אשר אהבת", היאך החשיב הכתוב אשה לעיקר לעומת עצם החיים, וע"כ לומר ד"חיים" דקרא אינם כפשוטיהו, אלא פירושם דבר החיוני לחיים, כגון אומנות²⁷. אך הירושלמי (ודעימיה) ס"ל כשיטת רבינו אלחנן ד"עם" הוא הטפל, ולכן הכתוב מתפרש כפשוטו, שמדבר על החיים כאשר הם, וממילא ליכא למילף מיניה לחיוב אומנות. ועכ"פ נקוט מיהא דלתלמודא דידן הוא ספק האם חייב בביתו, ולירושלמי ודעימיה נראה שחייב.

ולכאורה יש להביא ראיה שלש"ס שלנו תלמוד ערוך הוא שהאב אינו חייב בביתו, דבשבת (קנ). גרסינן: משדכין על התינוקות²⁸ לארס בשבת, ועל התינוק ללמדו ספר וללמדו אומנות. הרי שלגבי תינוק זכר נקט אומנות, וגבי תינוקת נקבה השמיט העניין²⁹. ומוכח קצת שעניין לימוד אומנות הוא רק לבנו³⁰, ולבתו אינו חיוב ואינו בכלל חפצי שמים. וכן דייקו בספר כוכבי יצחק ח"ג (בקונטרס זכר יהושע בסופו, ירושלמי ברכות פ"א ה"א אות כג ס"ק ט) ובשו"ת לב אברהם (סי קכב). ויש לדחות, דהתנא אורחא דמילתא נקט, שעיקר התעסקות האב בצרכי בתו הוא בענייני נישואיה, ובבנו עיקר עסקו הוא בלימוד תורה ואומנות, אבל אה"נ שגם בביתו חייב ללמדה. ויובן הדבר היטב לפי מה שכתב בשו"ת הרא"ש (כלל נג דין ח) בטעמא דמצאנו רק דין אשה קטלנית אם מתו ג' בעליה, ולא מצאנו אותו דין להיפך באיש שמתו ג' נשיו,

²² ובשיטה זו קיימי נמי האורחות חיים, הכלבו וספר גן המלך (ס' קנד), כפי שכתב הגאון חיד"א בברכי יוסף (או"ח ס' תכג אות ג). וע"ש. והגר"י פאלאג'י בספר אבות הרא"ש ח"ב (דף כד ע"ד) הוסיף עוד שכן דעת רש"י (ס"פ נח. ועי' מה שהעיר ע"ד בחידושי הרש"ש לב"ר פ"מ ס"ק ג), הרמב"ם לפי פירוש העץ חיים (אבולעפיא), הרי"א אברבנאל, האור החיים (פרשת בלק), הראנ"ח (ספר הנותן אמרי שפר, פרשת מצורע), שו"ת מהרשד"ם (חחו"מ ס"ו קנד). ע"ש.

²³ ובספר אבות הראש (שם) כתב שכך גם דעת המהרי"ל.

²⁴ ויש להעיר ע"ז עוד ממה שדרשו בב"מ (סב). "וחי אחיר עמך" חייך קודמין לחיי חבירך, וזה סיעתא לדברי ר"ת. ומיהו, בלא"ה קשה מדרשה אחרינא דדרשין בקידושין (כ). לגבי עבד עברי "כי טוב לו עמך" – עמך במאכל ועמך במשתה, דמשמע דכי הדדי נינהו. וכבר עמד בזה המהר"ם ש"יף בחידושו בב"מ שם, ע"ש מה שתיירך. וע"ע בהגהות מצפה איתן (קידושין טו). ובספר אבות הראש ח"א (דף ו ע"ב). גם בחידושי הרש"ש לב"ר (פרשה מ ס"ק ג) רמי להו מירמא אהדדי, ולא תירך. וע"ע בחידושו לב"מ (שם) ובחידושו לקידושין (עו): במה דדרשין התם "עמך – בדומין לך".

²⁵ וישנן עוד כמה שיטות בזה: לדעת התו"י ביומא שם, "עם" עיקר רק אם הוא מיותר והיה אפשר בלעדיו. ושיטת הר"ש (טהרות פ"ז מ"ה) שבאמת סתם "עם" משמעו עיקר, אך לעיתים מצאנו "עם" טפל. וכמבואר כל זה בברכי יוסף (ס' תכג אות ג). וע"ש שמסתפק בדעת רבנו חננאל והרשב"א בחולין (ו): האם דעתם כר' אלחנן, או כדעת הר"ש.

²⁶ ופשוט שלדעת הר"ש דלעיל בהערה הקודמת, ליכא למידק מידי. וק"ל.

²⁷ או שחיה, וכדלעיל בשם הרד"ל.

²⁸ כך היא גירסת הרמב"ם (פכ"ד מהלכות שבת ה"ה). ולפנינו בגמ' הגירסא היא: תינוקות. ועי' בצפנת פענח (פכ"א מהלכות איסו"ב הכ"ה).

²⁹ ולפ"ז מה נעמו דברי רש"י שם (שתמהנו עליהם לעיל בהערה 15) שהביא מקור לחיוב ללמדו אומנות מסברא דכאילו מלמדו ליסטות, והקשינו דאמאי שביק טעמיה דת"ק ופירש אליבא דר' יהודה. ולפי האמור ניחא, שהרי תנא דברייתא מוכח לכאורה דס"ל שהחיוב הוא רק לבנו ולא לבתו, ולשיטת ת"ק לא פסיקא הא מילתא, דתלי בב' ההיקשים וכו"ל, אך לשיטת ר"י פשוט שפוטר בבת, דלא שייך בה טעמא דליסטות, וכמ"ש לעיל בשם התורה תמימה (פרשת כי תצא), ואתי שפיר דברי רש"י, ונכון.

³⁰ והנה לפי לשון התנא כאן, "תינוק", משמע שאף בבנו הקטן חייב ללמדו אומנות. וכן הוא לשון הש"ס גם בשבת (יב). ע"ש. ועי' לעיל הערה 4 בשם שו"ת אמרי שפר (ס' נב) שכתב שאינו חייב אלא בבנו גדול. ולכאורה הנך ברייתות היווין תיובתיה. והנה לגבי לשון "טליא" שבד"כ מוסב על ילד קטן כמו ביבמות (קיד). דבר טליא וטליא, ע"ש בפירש"י, מצאנו שלעיתים יונח גם על גדולים, כמו בב"ב (צא): נהירנא כד הוו מטיילין טליא וטלייתא בשוקא כבר שית עשרה וכבר שב עשרה ולא הוו חטאן. ע"ש בפרשב"ם. אכן לענ"ד לא מצאנו שלשון תינוק ותינוקות ישמשו לנערים גדולים, ולכן דברי האמרי שפר צ"ע.

שכתב בטעמא דמילתא, וז"ל: לטעם דמזל גרם, נראה לי דהאשה מזלה רע שאנשיה מתים ודבר זה תלוי במזל, כי חיי האדם ופרנסתו תלוי במזל אם נולד בשעה שיש לו להיות עשיר או עני, והאשה כלואה בבית ואינה יכולה להתפרנס על ידי עצמה אם לא שהבעל מפרנסה, ונגזר על אשה זו שימותו בעליה כדי שתחיה כל ימיה בעוני ואין מי שיפרנסנה. עכ"ל. הרי שבזמנם עיקר הישענות האשה הייתה על פרנסת בעלה³¹, ולכן מסתבר שעיקר אונו ומרצו של אביה לא היה ללמדה אומנות, שבה סומך על בעלה שיהיה לה משענת איתנה, ועיקר מגמתו הוא להשיאה לבעל, ולכן נקטה הברייתא אירוסין גבי תינוקות.

ואחר כל הדברים האלה, בינותי בספרים לברר פשרו של ספק זה. והנה במכילתא דרשב"י³² (כ, י) איתא להדיא: בן אביו חייב בו מצוות – למולו, לפדותו, וללמדו תורה, וללמדו אומנות, ולהשיטו על פני המים³³, ולהשיאו אשה, משא"כ בבת. ע"כ. הרי שבפירוש פטרו את האב מחיוב לימוד אומנות לבתו. ומיהו יש לדחות, דע"כ המכילתא חולקת על התלמוד שלנו ואתיא דלא כהלכתא³⁴, שהרי לפי דברי המכילתא האב פטור מלהשיא לבתו, ובש"ס מרבינן גם הבת לענין החיוב להשיאה, וכנ"ל³⁵. ויתירה מזו, שכבר התבאר שלימוד אומנות הוקש או לחיוב ללמד תורה או לחיוב להשיא בנו, והם המלמדים על אומנות והא בהא תליא. ולפי"ז לתלמודא דידן באמת ספק הוא האם חייב ללמד לבתו, דתליא בביהיקשים וכנ"ל בשם המקנה, אך לדברי המכילתא שפטר האב גם מהחיוב להשיא בתו, שוב אין ספק שלא חייב ללמד בתו אומנות, דממה נפשך בין אם הוקשה לנישואין או לת"ת, בשני אלו אין חיוב כלפי הבת, ולפי"ז אודא המכילתא לטעמה, וא"א ללמוד ממנה לדין³⁶.

והנה הר"ן שם בקידושין, כתב לגבי השאת בתו, וז"ל: ובהא לא בעינן בגמרא מנא לן דאיהי לא מפקדא, דכיון דדברי קבלה נינהו, סברא היא דכי היכי דאשה פטורה מללמד את בנה ומלפדותו, משום דאיהי לא מפקדא, להשיאו נמי פטורה כיוון דלא מיפקדא אפוי"ר. עכ"ל. ולגבי ללמדו אומנות כתב, ז"ל: ובהא נמי פשיטא לן דאשה לא מיפקדא, שאין דרכה בכך³⁷. ע"כ. ויש לדקדק בדברי הר"ן, מאי טעמא לא פטר האם מללמד אומנות מאותו הטעם שפטרה מלהשיא, שאינה מצווה על כך בעצמה. ובירושלמי קידושין שם (פ"א ה"ז) ילפינן מקרא ד"ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך" שגם אם לא לימדו אביו, חייב הבן ללמד עצמו. ואי נימא שבבת אין הדין כן, מדוע לא פטר האם מהאי טעמא גופיה³⁸. אלא ע"כ דהר"ן ס"ל שהבת חייבת ללמוד בעצמה אומנות, ומינה שגם האב חייב ללמדה. ויש לדחות שזהו עצמו עומק כוונת הר"ן במ"ש "שאין דרכה בכך", והיינו שאין דרכה של הבת להתעסק באומנות ולפרנס את עצמה, וממילא פטורה היא ממצווה זאת, וכל שהיא עצמה פטורה, גם האם אינה חייבת בכך³⁹.

וראיתי בשיטה לא נודע למי (קידושין ל:) שכתב לפטור האם, וז"ל: וכן באומנות פשיטא לן דהא איתקש או לתלמוד

³¹ ומטעם זה כתב הנודע ביהודה (מהדו"ק חאה"ע סי' ט) שבאשה הנושאת ונותנת ומפרנסת את עצמה, לא שייך דין קטלנית. ע"ש.

³² וכן הוא בספרא (אמור פרשה א).

³³ חזינן שהאב פטור מללמד לבתו שחיה. ולתלמודא דילן יש להסתפק גם בזה, האם חייב ללמד את בתו השטה במים. ולפי הטעם ד"חיותיה הוא" המוזכר בגמרא לכאורה אין לחלק בין בן לבת. אלא שלפי מה שהבאנו לעיל בשם רד"ל והגהות פורת יוסף ועוד, ד"חיותיה הוא" היינו שהוא בכלל הלימוד ד"ראה חיים", שוב תלי בב' ההיקשים וכנ"ל לגבי אומנות. וראיתי בספר דבר משה (רוזמרין) על מסכת קידושין (כט. סי' שנג אות ב) שמצדד לומר שאין חיוב ללמד הבת (וכמו"כ האשה פטורה מללמד לבנה) משום שאין דרכה להפליג, ולא מצוי בה כ"כ חשש סכנה. ע"ש. וסברא זו צ"ע, וזכר לדבר מה שאמרו בסוטה (כא:) כגון דטבעה איתתא בנהרא וכו'.

³⁴ וכן דחה בשו"ת לב אברהם ח"א (ס"ו קכב).

³⁵ ולפמ"ש לעיל שאין החיובים דומים ממש, יש לדחות.

³⁶ ועי' בירושלמי (פאה פ"א ה"א, דף ג.), דאיתא התם ששאלו את רבי יהושע: מהו שילמד אדם את בנו יונית? אמר להם ילמדנו בשעה שאינו לא יום ולא לילה וכו'. ומקשינן מדתני רבי ישמעאל: "ובחרת בחיים" – זו אומנות, ומעתה אסור ללמד את בנו אומנות בגין דכתיב "והגית בו יומם ולילה". ומשני, רבי בריה דר' חייא בר ווא בשם ר' יוחנן: מפני המסורות (ופירש המהר"א פולדא שע"י לשון יונית ילמד למסור ישראל לעכו"ם). רבי אבהו בשם ר' יוחנן: מותר לאדם ללמד את בתו יונית מפני שהוא תכשיט לה. ע"כ. ו"בספר היובל תפארת ישראל" (לונדון תשכ"ז, עמ' 216) רצה לדייק מדברי הירושלמי כי אין חיוב לאב ללמד בת אומנות, שהרי לא התירו לה אלא מטעם תכשיט. וע"מ"ש ע"ד הירושלמי בשו"ת לב אברהם ח"א (ס"ו קכב).

³⁷ וכ"כ הנימוק יוסף שם.

³⁸ ולכאורה היה אפשר לתרץ ע"פ דקדוק לשון הר"ן, שכתב לגבי פטורא דנישואין בזה"ל: דכיון דדברי קבלה נינהו, סברא היא וכו'. ומשמע דדווקא בנביאים דדברי קבלה נינהו דייבין ע"פ הכללים שדנו בהם בד"ת, משא"כ באומנות דמייתי לה מקרא בקהלת בכתובים, ולא חשיבא כדברי קבלה. אך זה אינו, דעי' ברש"י בב"ק (ב:), שפירש: דברי קבלה – נביאים וכתובים. ע"כ. וגם בחידושי המאירי למשנה בקידושין (כט.) מבואר בהדיא דאומנות קרי דברי קבלה. ועי' לרי"ץ גיאת בספר מאה שערים ח"א (עמ' כו) בשם רה"ג. ודו"ק.

³⁹ ואין להקשות מנישואין שהבת עצמה אינה מצווה בפו"ר ובכל זאת האב חייב להשיאה, והכ"נ נימא כן שאע"פ שהבת פטורה מללמד עצמה, תהיה האם חייבת. דז"א, שאותו הטעם 'שאין גרעה בכך' ששייך בבת שייך גם באם עצמה, משא"כ לגבי חיוב נישואין שישנו חיוב כללי על האב לדאוג לנישואי ילדיו. ודו"ק.

תורה או לנישואי אשה. ע"כ. ויש קצת לעמוד בדבריו במה שרצה ללמוד הפטור מההיקש לת"ת ולנישואין, ששם האם פטורה מללמד מכיוון שהיא עצמה אינה מחוייבת בדבר, לא בלימוד ולא בפו"ר, אבל כאן, מנא לן דבאמת הבת עצמה אינה מחוייבת בלימוד אומנות. ולכאורה מכאן ראייה שהניח כדבר פשוט שגם הבת פטורה מללמד עצמה, דאלי"כ לא אתיא היקשא שפיר. ומינה שמעינן שגם האב אינו מחוייב ללמדה. ויש לדחות, דלעולם אימא לך שהבת עצמה חיובי מחייבא, ואע"פ שניתן לדחות ההיקש כנ"ל, כלל גדול בידינו שאין משיבין על ההיקש⁴⁰ (מנחות פב:). ושוב א"א להוכיח מדבריו לגבי חיובא דבת עצמה.

גם בחידושי המאירי במשנה (כט.) דן לגבי חיובי האם בכל הני, וכתב וז"ל: וכן הן פטורות מלהינשא, שאינן מצוות על פו"ר, ואומנות אע"פ שהאשה צריכה לו, מ"מ דיין להיות כתלמוד תורה, וכן שכל כבודה בת מלך פנימה, ואם תצריכה להיזקק את בנה ללמוד אומנות הרי היא צריכה לילך לפני האומנין תמיד לראות בלמודו⁴¹. עכ"ל. הרי שפטר את האם מחיוב לימוד אומנות לבנה מתרי טעמי: או מטעם ההיקש לת"ת⁴², או מטעם כל כבודה בת מלך פנימה. ונראה שלפי שני טעמים אלו, יש לפטור גם את האב מללמד לבתו, שלטעם ההיקש לת"ת, כשאם שאינו מצווה ללמדה תורה כך אינו מצווה ללמדה אומנות. וכן לטעם כל כבודה, יש לפטור לכאורה מצד הבת עצמה שתהיה אצל מלמדים, כדחייש המאירי לגבי האמא.

והנה אם סיבת הפטור דבת היא ההיקש לת"ת או לנישואין⁴³, נראה שהוא דין מוחלט ולא תלוי במקום ובזמן. אך לסיבה השנייה שכתבו המאירי והר"ן, משום שאין דרכה בכך, או משום כל כבודה בת מלך פנימה, נראה שהכל תלוי במנהג ואופי המקום. ולכן, בזמנינו שדרך הנשים לצאת ולבוא בין האנשים, ונקבה תסובב גבר בכל מקום, ממילא לא שייכי הני טעמי דכל כבודה⁴⁴, ויש לחייב האם עם הבת בלימוד אומנות. אך עדיין איכא בידינו ההיקש לת"ת, שלפיו פטורה היא ופטור האב.

סוף דבר, נמצא דאיכא עיקולי ופשוירי בתלמוד ובראשונים בנידון, ואין להוציא מהם מסקנה ברורה לגבי חיוב האב ללמד את בתו אומנות.

ובאחרונים, ובעיקר באחרוני דורינו, מצאנו דעות לכאן ולכאן. העיין יעקב (מו"ק יז.) הבליע בתוך דבריו כדבר פשוט שאין האב חייב ללמד את בתו אומנות (ולא כתב מני"ל). וכ"כ בשו"ת עטרת שלמה דיין (סי' ח) וכן דעת ספר הלכות והליכות בר מצווה (סוף פרק יד) ופסק דבריו בספר עיר מקלט (הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק ה ס"ק סה). ולעומתם, מצאנו כמה אחרונים שכתבו שלאור המציאות המתחדשת בנוגע למעמד האשה ותפקידה, שוב התרחב החיוב של האב גם לבתו. וכ"כ בשו"ת מקוה מים ח"ד (סי' יח) ובספר ויברך דוד (ענייני שידוכין סי' יא) וכ"כ בשו"ת ברכת יהודה ח"ב (חיו"ד סי' טז). ועי' במה שכתב בשערי עזיאל ח"א (שער טו פרק א סעיף ד).

והרואה יראה דהמחייבים תלו זינייהו בעיקר על דברי המקנה והמהר"ם שיק שהבאנו לעיל. וכבר כתבנו שאף לפי סברתם, א"א להכניס את החיוב הזה בכלל חיובי האב על בתו. ומיהו נראה שאף אם לא ניתן לחייב את האב מדין חיוב לימוד אומנות, בדורינו שלימוד המקצוע הפך לדבר הכרחי אף לנשים, מה שלא נמצא בימי קדם, בודאי לא גרע לימוד בתו אומנות משאר גמילות חסד שחייב לעשות עם כל אחד מישראל, ואף אם לא חייב ללמדה אומנות מצד חיובי האב על בניו, מצווה וצריך ללמדה מצד גמילות חסדים, וביותר בקרוביו ובבני ביתו שעמם מצווה יותר לגמול חסד. וכן ראייתי שהעלה בשו"ת לב אברהם ח"א (סי' קכב

⁴⁰ ומיהו, כאן ההיקש הוא בדברי קבלה, ויל"ע אם גם בזה תקפים דיני ההיקש הרגילים כ"אין משיבין על ההיקש". ולכאורה באנו בזה למחלוקת הרמב"ן בהקדמה לספר המצוות (שורש ב, אות לא) והמגילת אסתר (שם, אות ב) האם דנים היקש בפסוקי הנביאים והכתובים כדברי תורה ממש. ע"ש. ואכמ"ל.

⁴¹ וכיוצ"ב כתב רבינו יהונתן מלוניל בפירוש המשנה.

⁴² כן ביאר המו"ל שם בדבריו. וכן הבינו האחרונים. ועי' בהגהות פורת יוסף (קידושין ל:). שתמ'ה תמ'ה קרא על הר"ן מ"ט הוצרך לטעמא דאין דרכה בכך לפטור האם, ולא למד מההיקש. וכן הקשה בספר יחי יוסף (סופר) סי' טו אות יג. ודברי המאירי הנזכרים ודברי ה'שיטה לא נודע למי' הנה הנם תנאי דמסייעי להו.

⁴³ ראה לעיל דיש אומרים שלפי ההיקש לנישואין, חייב ללמדה.

⁴⁴ וכ"כ בספר ויברך דוד (הרפנס) ענייני שידוכין סי' יא. ע"ש. ויש לסייע סברא זו מדברי הלבוש הנודעים (או"ח, במנהגים שבסוף הספר אות לו) שבזמנינו שהנשים מורגלות בין האנשים, ניתן לברך שהשמחה במעונו, גם כשיושבים הנשים והגברים ללא הפרדה. וכיוצ"ב כתב ג"כ בשו"ת צ"ץ אליעזר ח"ט (סי' ג) בשם הגרש"ז אויערבך לגבי האיסור ללכת אחרי אשה, שבזמנינו שהנשים מצויות בינו, לא נוהג דין זה, שהרי אם יסלק את עצמו מאחת, יפגע בחבירתה. והעלה שוב את דעתו בשו"ת מנחת שלמה (סי' צא אות כג). וע"ע בשו"ת יחיה דעת ח"ד (סי' טו בהערה) ובשו"ת עטרת פז ח"א (כרך ג חלק אה"ע סי' ו).